

Stier Gábor

A BIRODALOM FELÉRTÉKELŐDŐ HÁTSÓ UDVARA

Oroszország komoly erőfeszítések árán őrzi közép-ázsiai befolyását

Oroszországot és a közép-ázsiai régiót immár jó másfél évszázados, szoros kapcsolat fűzi egymáshoz. A 20. századot szinte teljes egészében egy közös államban, a Szovjetunióban élték át, míg ezt megelőzően a mai Közép-Ázsia területének kiterjedt területei tartoztak elidegeníthetetlenül a cári Orosz Birodalomhoz. Ez a kitörölhetetlen, ám korántsem mindenki jó emlékeket hagyó történelmi közösség ma aligha indokolhatja a Kreml térségbeli befolyásának automatikus fennmaradását, a geopolitikai, gazdasági és biztonságpolitikai realitások azonban arra utalnak, hogy a térség egyik nagyhatalmaként Oroszország továbbra is megkerülhetetlen tényező a posztszovjet közép-ázsiai államok számára. A Kreml régióbeli befolyása mára érezhetően megkopott, sok tekintetben inkább csak a szovjet korszakból megmaradt szerény örökségről lehet beszélni. A fiatal ázsiai államok megízlelték a függetlenség ízét, a térségben új vetélytársak – Kína, Egyesült Államok, részben az Európai Unió – jelentek meg, Oroszország pozíciói azonban továbbra is erősek. Világosan megkülönböztethetők a régióban az orosz geopolitikai, biztonsági, ehhez kapcsolódóan a hadiipari valamint az üzleti érdekek. Ez utóbbi az energetikai szférán kívül a telekommunikációs cégek, a kereskedelmi hálózatok megjelenésében érhető elsősorban tetten.

A Szovjetunió felbomlása után Moszkva hosszú ideig elhanyagolta a birodalom egykori hátsó udvarát, amely azonban a biztonságpolitikai kihívásoknak, a világ energiatartalékaiért és szállítási útvonalaiért megindult versenynek köszönhetően az utóbbi években érezhetően felértékelődött. Hozzájárult ehhez az a felismerés, hogy a moszkvai dominanciát ellensúlyozandó, a térség a Nyugat és a Kelet számára egyaránt a gáz és olaj alternatív szállítója lehet. Mindez érezhetően felcsigázta a globális szerepvállalását az energiapolitikára építő, ám e téren több helyen, így Európában is jól érezhető ellenállásba ütköző Oroszország érdeklődését. A Kreml közép-ázsiai politikája azonban bizonyos pozitív elmozdulásra utaló jelek ellenére is ez idáig inkább követő, semmint stratégiai jellegű.

Immár akár hagyományosnak is mondható, hogy Közép-Ázsiára – a közlekedő-
edények működési elve alapján – akkor terelődik igazán a Kreml figyelme, amikor a
világ más területein Moszkva komoly problémákkal szembesül. Így volt ez II. Sán-
dor cár uralkodása idején, a 19. század második felében, a térség orosz meghódítá-
sakor is. Valamikor Patyomkin herceg, Sándor dédanyjának, Nagy Katalinnak a
szeretője és harcostársa rábeszélte a cárnőt, hogy figyelmét fordítsa Dél felé. Így
szerezték meg a Krímet és a Fekete-tengert. A krími háború után azonban elvesztet-
ték, hogy a párizsi szerződés (1856) megalázó feltételeinek érvénytelenítése után az
európai elszigeteltségéből nehezen szabaduló Oroszország ismét visszatérjen a tér-
ségbe. A Kaukázus meghódítása után a hatvanas–hetvenes években Közép-Ázsiára
került sor. Az Európában még a nagy áldozatokat követelő, ám mégiscsak sikeres,
1877-ben indított Törökország elleni háború ellenére is a karanténból nehezen kitör-
ni tudó, egyre érezhetőbb modernizációs problémákkal küszködő Oroszország szá-
mára zsákmányul kínálkoztak a gyenge kánságok, s 1868-ban Buharát, 1873-ban
Hivát, 1876-ban pedig Kokandot csatolták a birodalomhoz, majd Sándor uralkodá-
sának végén kiterjesztették uralmukat a Perzsiával és Afganisztánnal határos Türk-
mániára is. Ez a terjeszkedés érezhetően riasztotta Angliát, amely féltette indiai bir-
tokait, így a cárnak sietnie kellett. S hogy mennyire nincs új a nap alatt, a hivatalos
indok az volt, hogy a harcias déli szomszédok vad támadásai állandó riadalmat
okoznak Oroszország határvidékén, így ki kell terjeszteni a biztonsági zónát, meg
kell hódítani őket. A Taskent bevétele utáni napon Mihail Csernyajev tábornok
mindössze két kozák kíséretében lovagolt végig a városon, este nyugodtan elment a
fürdőbe, ahol tiszteletteljesen beszélgetett a meztelen helyiekkel, mintha az övéi kö-
zött lenne. Azok hamar megértették, hogy az oroszok hosszú időre jöttek.

A szovjet korszakban Moszkva e régió megfellebbezhetetlen ura volt. A helyzet
azonban 1991 után alapvetően megváltozott. Ma már számolni kell a térség függet-
lenség ízeit megérező, így a stratégiai partnerségen túl nem lépő, alapvetően kiegyen-
súlyozott, többvektorú külpolitikát folytató államainak nemzeti érdekeivel. Külö-
nösen érvényes ez a Kaszpi-tengeren túli övezet vezető országára, Kazahsztánra,
amely immár stratégiai érdekszférájának nyilvánította a térséget. Az energiatartalé-
kok által felértékelődött közép-ázsiai játszmákba Moszkván kívül más nehézsúlyú
versenyzők is bekapcsolódtak. Szívesen rátenné a kezét a szovjet örökség e maradé-
kára az Egyesült Államok, amely elsőként lépett fel Moszkva régióbeli hegemoniá-
ja ellen. Hasonló módon jelentette be igényét a térségre Kína is, majd kopogtatott a
Türk Kaganátus felélesztésének realitásoktól elrugaszkodott álmával Törökország.
Ehhez a triumvirátushoz csatlakozna Irán, ám a nemzetközi közösség részéről az
atomprogramja miatt Teheránra nehezedő nyomás egyelőre gátolja abban, hogy ak-
tívan bekapcsolódhasson e geopolitikai játszmába. Kevés figyelem irányul rá, de
sokszor egymással versenyezve kopogtat a posztszovjet Közép-Ázsiában a kiterjedt
régió két meghatározó szereplője, India és Pakisztán. Újdelhi már évekkel ezelőtt

felvetette egy Tádzsikisztánban létesítendő katonai bázis ötletét, amire Iszlámábád egy, az ország északnyugati részéből induló és Afganisztánon át Tádzsikisztánba vezető stratégiai jelentőségű autópálya tervének elővezetésével válaszolt. E két ország érintett a Türkmenisztánból induló, egyelőre még a vágyak szintjén élő transz-afgán gázvezetékprojektben is. A Türkmenisztán–Afganisztán–Pakisztán tervet azonban Újdelhi egy Irán–Pakisztán–India nyomvonallal kontrázta. Az aktivitás éledése tehát érzékelhető, mint ahogy az utóbbi két-három évben jelentkezett új játékosként az Európai Unió is, Brüsszel pozíciói azonban egyelőre meglehetősen gyengék. Mint a régióval foglalkozó egyik ismert orosz elemző, Andrej Grozin fogalmazott, először is rá kell nézni a térképre, s látszik, hogy a nagy távolságok miatt az EU helyzeti hátrányban van, s ha most az Unió komoly pénzekkel állna a lassan kirajzolódó közép-ázsiai tervei mögé, akkor is legalább három-négy évet kellene várni az első eredményekig. Persze – teszi hozzá joggal a szakértő – mindez egyelőre nem csupán az ominózus befektetések hiánya miatt elméleti lehetőség, hiszen mint fogalmaz, bármilyen külpolitikai irányvonal hatékony érvényesítéséhez mindemellett elengedhetetlenül szükséges az is, hogy az adott ország vagy szervezet naprakész és minél teljesebb információval rendelkezzen a megcélzott régióról, ami az Európai Unióról egyelőre nem mondható el. Az európaiak a közép-ázsiai térség valódi potenciálját sem fogják fel teljes mértékben, s szinte kizárólag az energiatartalékok nyújtotta lehetőségekre koncentrálnak.¹ Ezzel ellentétben a térségben rejlő erőt sokáig sikeresen kiaknázó Oroszországnak ennél valóban jóval sokrétűbb ismeretei és elképzelései vannak Közép-Ázsiáról. Igaz, a versenytársak többségéhez képest exkluzívnak számító tudásanyagot Moszkva a kiéleződő geopolitikai játszmákban korántsem használta ki a lehetőségeihez mérten. Pedig ennek birtokában a jelenleginél jóval komplexebb stratégiát dolgozhatott volna ki a térségre.

E lehetőség elszalasztásának elsődleges magyarázata a Szovjetunió felbomlását követően kialakult oroszországi káoszban rejlik. Visszatekintve a múlt század kilencvenes éveire, az orosz diplomáciát ekkor irányítók, arra reális befolyással lévők túlnyomó többségét kevésbé az építkezés, jóval inkább a rombolás és a személyes meggazdagodás motiválta. A Kreml politikáját csupán az elmúlt hat évben hajtja a „birodalom feltámasztásának” vágya, amely a gyakorlatban leginkább a térségbeli befolyás visszaszerzésére irányuló konstruktív tervezésben érhető tetten. A Szovjetunió felbomlása és az ezredforduló között eltelt kilenc évben Eurázsia legnagyobb állama valódi külpolitikai stratégia nélkül sodródott. Alaposan átgondolt, kidolgozott koncepció helyett egy, az akkori elnök, Borisz Jelcin által 1993. január 10-én aláírt, az Oroszországi Föderáció külpolitikai koncepciójának alapelveiről elnevezést viselő utasítás (nem rendelet) szabályozta a Kreml és a „Szmolenszkaja ploscsagyj”, a külügy ez irányú tevékenységét. A jelenleg érvényben lévő külpolitikai alapelveket megválasztása után kiadott egyik első ukázában (2000. április 23.) erősítette meg Vlagyimir Putyin elnök. Meg kell jegyezni, hogy eme alapidokumentum-

ban sem foglalkozik külön fejezet Közép-Ázsiával. Mindez azzal magyarázható, hogy a Kreml e régióra is mint a posztszovjet térség egyik részére tekint, s vissza kívánja téríteni befolyási övezetébe. A Közép-Ázsiához fűződő orosz viszony három, a külpolitikai koncepcióban is megfogalmazott elven alapul. Ezek közül az első „a jó szomszédság övezetének az orosz határok mentén történő kialakítását” célozza, a második „a határokon kívül élő orosz állampolgárok és honfitársak jogainak és érdekeinek sokoldalú védelmét” irányozza elő, míg a harmadik ezen túlmenően szorgalmazza az Oroszországban élő népek nyelvének és kultúrájának külföldi népszerűsítését”. Ilyeténképpen általában az orosz külpolitika, ezen belül a közép-ázsiai országokhoz viszonyulás mozgatórugója mindenek előtt a posztszovjet térségen belül elvesztett befolyás visszaszerzése. A Kreml ennek ellenére adós még azon konkrét ötletek, lépések kidolgozásával, amelyek révén Moszkva az eurázsiai régió modernizációs központjává válhat, felkeltve ezzel többek között a közép-ázsiai „kis tigrisek” érdeklődését is.

A demokráciáról a nyugati világtól lényeges vonásokban eltérően gondolkodó posztszovjet Közép-Ázsia kegyeit azonban igazából mások sem nagyon tudták megnyerni – ami kimondottan jól jött a sokáig Csipkerózsika-álmot alvó Moszkva számára –, így a régió országai a keleti hagyományokat követve óvatos, minden jelentős hatalom irányában nyitott politikát folytatnak. Ez a többvektorú külpolitika a gyakorlatban azt jelenti, hogy barátkoznak mindenkivel, akitől valamilyen (elsősorban anyagi) előnyt remélnek. Mivel a függetlenség első éveiben valójában egyetlen nagyhatalom sem közeledett komolyan a térséghez, érdemes megemlíteni, hogy a fiatal államok egymással próbáltak összefogni. Rögtön 1992-ben létrehozták a Közép-ázsiai Gazdasági Közösséget, amely a 20. század elején mesterségesen megosztott régió egységét volt hivatott szimbolizálni. Erről az integrációs kísérletről azonban nem lehetett sokat hallani, hamar kiderült ugyanis életképtelensége. Ennek okai közt ott van a jól bevált többvektorú politizálás, s az a tényező is, hogy szinte mind-egyik ország vezető szerepet vindikált magának a szervezetben. Így aztán ez a próbálkozás ki is múlt, mielőtt megszületett volna, s a közép-ázsiaiak inkább a nem is olyan sokára megjelenő kéréket várták.

Washington 2001 előtt nem nagyon érdekelték a volt szovjet közép-ázsiai köztársaságok, amelyek súlya szeptember 11. után nőtt meg az amerikai kormány szemében. Az afganisztáni tálib rezsim megdöntése és a közép-ázsiai iszlám fundamentalizmus visszaszorítása jól felfogott érdeke volt a tádzsik, az üzbég, a kirgiz és a türkmén vezetésnek is, így aztán az Egyesült Államok csekély bérleti díj ellenében jogot kapott katonai támaszpontok használatára. A bázisokhoz fűződő amerikai érdekeltségbe nyilvánvalóan belejátszott az a számítás is, hogy az olaj- és földgázmezők kiaknázásához szükséges biztonságos környezet megteremtésén túlmenően betöltsse azt az űrt, amely katonai téren a FÁK-térség peremén keletkezett, miután Oroszország pozíciói erőteljesen meggyengültek. A tálibok gerincének megtörése

után az érdeklődés valamelyest lelohadt; ennek jeleként az amerikai hadsereg 2005-ben morogva bár, de inkább kivonult a karsi-hanabádi (K2) bázisról, semhogy megfizesse a taskenti kormány által kért magasabb díjat. Az ügy előzményeihez tartozik a dél-üzbegisztáni Andizzsánban lezajlott májusi tüntetés véres szétverése, ami miatt a Nyugat élesen bírálta a taskenti kormányt. Bár tekintettel Karsi-Hanabádra az Egyesült Államok ezúttal visszafogott volt, a Washingtonból hallatszó mégoly óvatos hangok az egykori szovjet támaszponthoz, a K2-höz kapcsolódó bérleti viszony felmondására készítették az üzbég vezetést. Az elszenvedett üzbegisztáni fias-kót – a hosszú leszállópályát a legnagyobb amerikai katonai szállítógépek is biztonságosan használhatták – némileg ellensúlyozta, hogy Washington jogot kapott a kirgiz kormánytól a manaszi repülőtér használatára. Igaz, Biskek folyamatosan lebegteti a szerződés felülvizsgálását. E látható aktivizálódástól jele az is, hogy a Közép-Ázsiától sok tekintetben elválaszthatatlan kaszpi térségben Amerika szintén jó pozíciókat szerzett, Grúziában egyértelműen megvetette a lábát, Azerbajdzsánban pedig támogatásával épülnek radarállomások az iráni, valamint az orosz határ közelében a part menti olajlelőhelyek védelme, illetve a terrorizmussal szembeni harc érdekében. A Nyugat fokozottabb közép-ázsiai jelenléte egybeesett Vlagyimir Putyin első megbízatásával. A fokozódó terrorista fenyegetés és az ellene való kemény fellépéshez szükséges saját képesség hiánya arra készítette az orosz elnököt, hogy elfogadja Amerika új „rendcsináló” szerepét a térségben. Mint Szergej Karaganov, az Oroszországban nyugatosnak számító külpolitikai szakértő fogalmaz, Moszkvának katonai szerepvállalásával hatalmas erőfeszítések árán sikerült megőriznie viszonylagos stabilitást Tádzsikisztánban, a tálibok megállítása azonban aligha sikerült volna az Egyesült Államok stratégiai segítsége nélkül. Oroszország amerikai pénzen először az Északi Szövetséget támogatta komoly fegyverszállítmányokkal, majd két éve a kabuli kormányt látta el munícióval. Mint a szakértő fogalmaz, Moszkva szintén az amerikaiak ölébe lökte Taskentet és Biskeket is, hiszen a nemzetközi katonai bázisokra szükség volt a tálibok legyűréséhez. Az afgán háború csendesedése után azonban már Moszkva, Peking és régió országai is értetlenkedve figyelték, hogy Washington csak nem akar mozdulni a térségből.²

Egyértelmű tehát, hogy Közép-Ázsia a Szovjetunió felbomlása után Oroszország biztonsági és gazdasági érdekei felől közelítve, ha nem is tragikusan sokáig, ám a kellenél hosszabb ideig esett ki a Kreml látóköréből. A régióval foglalkozó elemzők³ egyöntetű állítása szerint Moszkva egészen a legutóbbi időkig másodrendűnek tekintette a térséget, nem tulajdonítva neki különösebb jelentőséget. Mindez kifejeződött abban, hogy a Közép-Ázsiára egységes egészként, a belső különbségeket nem észrevéve tekintettek. Az orosz diplomácia legfeljebb abban látta e régió jelentőségét, hogy az egyfajta pufferként szolgál Oroszország számára, s elválasztja a tőle délre fekvő problémás övezetektől, elsősorban Afganisztántól.

A helyzet igazából két-három éve kezdett el kardinálisan megváltozni, mégpedig annak hatására, hogy a térség fejleményei sok tekintetben váratlanul érték Moszkvát. Elsősorban a 2005 márciusában Kirgizisztánban lezajlott, Aszkar Akajev rendszérét néhány óra alatt megbuktató úgynevezett tulipános forradalomról, majd az üzbegisztáni Andizsánban történekről van szó. Az a tény, hogy az események jelentős mértékben kicsúsztak Oroszország ellenőrzése alól, Közép-Ázsia felé fordította a politikusok és elemzők figyelmét. Moszkva érdeklődésének és veszélyérzetének felkeltéséhez egyértelműen hozzájárult az amerikai cégek aktivitásának jelentős megnövekedése is, valamint az, hogy 2001. szeptember 11. után az Egyesült Államok katonai bázisokat létesített a térségben. Mindezek együttes hatásaként a Kreml úgy érzekelte, vészesen gyengülhet a befolyása Közép-Ázsiában, míg a nyugati katonai bázisok megjelenése a térség destabilizálódásának érzetét keltve biztonságpolitikai kihívást jelentett számára. Az andizsáni felkelést nem csupán Taskentben, hanem Moszkvában is sokan közvetlen módon összekapcsolták az amerikaiak Karsihanabádban történt megjelenésével. Logikus reakció volt minderre a kirgizisztáni Kantban létesített orosz katonai bázis, amely az első ilyen jellegű terjeszkedés a Szovjetunió felbomlása óta.

Oroszországot a katonai, biztonságpolitikai szempontok mellett főként gazdasági érdekek fűzik a közép-ázsiai térséghez, ezért aztán nem meglepő, hogy Moszkva ilyen jellegű regionális integrációs szervezetekben is megkísérli magához láncolni a régió államait. A közép-ázsiai államokkal és Kínával közösen Moszkva létrehozta a Sanghaji Együttműködési Szervezetet. Az elsőrendű cél ezzel az volt, hogy a „hatok” (Oroszország, Kína, Kazahsztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán, Kirgizisztán) képesek legyenek felvenni a harcot a terrorizmussal, a radikális nacionalizmussal, a szeparatizmussal és perspektivikusan megteremtsék a regionális gazdasági és politikai együttműködés alapjait. Sokan felhívják a figyelmet arra, hogy Peking, ha lehet, még Moszkvánál is jobban érdekelt a régió stabilitásában, elvégre közvetlenül a szomszédban fekszik Kína legnyugatibb tartománya, a Hszincsiang-Ujgur Autonóm Terület. A régió lakosságának egy része (az ujugrok) muzulmán vallású, körükben időről időre hangot kapnak elszakadási, függetlenségi törekvések is. A Sanghaji Együttműködési Szervezete az utóbbi időben egyébként mind érezhetőbben lép fel az Egyesült Államok térségbeli ellensúlyként, ám látni kell azt is, hogy e két, nem egyszer egymásnak feszülő pólus törekvései sok tekintetben párhuzamosak, illetve egybeesnek. Kizárólagosan orosz orientáltságú regionális együttműködés a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (ODKB), a FÁK-államok egyfajta védelmi szövetsége, amely hét tagot (Oroszország, Kazahsztán, Belorusz, Örményország, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán) tömörít. Az andizsáni affért követő nyugati bírálatok hatására a korábban (Grúziával és Azerbajdzsánnal együtt) kilépett Üzbegisztán ismét csatlakozott a tömbhöz és novemberben kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött Moszkvával. A szervezet a posztszovjet térség területének

mintegy 70%-át fedi le, kiemelve Moszkva kiemelt katonai, politikai és gazdasági érdekeinek határait. Az ODKB jelentőségét növelve Moszkva az utóbbi időben néha közvetlenül is bevonja a szervezetet a nagy geopolitikai játszmákba. A rigai NATO-csúcs után az Észak-atlanti Szövetség elsősorban Grúziát, Azerbajdzsánt és több ok miatt visszafogottabban Ukrajnát, illetve finoman Kazahsztánt érintő „beszippantó” törekvéseire válaszul Szergej Ivanov, orosz védelmi miniszter az együttműködés formájaként, lényegében azonban egyfajta válaszlépésként felvetette felelősségi zónák felállítását. A Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének a korábinál nagyobb elszántságát tükrözte a tavaly nyáron a Kaszpi-tengeren tartott hadgyakorlat is, amelynek központi eleme az olajlelőhelyek és a szállítási útvonalak biztosításának gyakorlása volt. A biztonságpolitikai kapcsolatok sajátos területe a hadiipari együttműködés. Ennek Oroszország számára kedvező méreteiről árulkodik, hogy idén a térség országainak katonai költségvetése a 8-10%-os GDP bővülésre alapozva minden eddigit meghaladó mértékben, átlagosan 48%-kal nő.⁴ Tisztán a gazdasági együttműködésre koncentrál az Eurázsiai Gazdasági Közösség, amely túl sok sikert azért nem tud felmutatni. Bár a másik oldalról ferde szemmel nézik e szervezeteket, félelemre nincs igazán ok, hiszen az eurázsiai regionális integráció még meglehetősen sok kívánnivalót hagy maga után. Moszkvának például csupán a kazahokat, az üzbégeket, a kirgizeket és a tádzsikokat sikerült a Kreml védőernyője alá gyűjteni, a büszke türkmének ez idáig folyamatosan visszavertek minden pro orosz integrációs törekvést. Nem beszélve arról, hogy Kína befolyása a Sanghaji Együttműködési Szervezeten és gazdasági szálakon keresztül nem kisebb, mint Oroszorszáé. Gyengíti az együttműködést az is, hogy ez az integráció a térség országainak Moszkvához fűződő viszonyának minőségétől függően többsebességű. A „legjobb barát” cím egyértelműen Kazahsztánt illeti, bár ez nem okvetlenül a kizárólagos közelséget jelzi, míg a legkiszolgáltatottabb partner jelenleg Üzbegisztán, ami a szálak szorosabbra fűzésében is megnyilvánul. Figyelemre méltó, hogy míg a térségre gyakorolt befolyását Kína láthatóan egy jól szervezett, egységes regionális integrációs blokkon keresztül erősítené, addig Oroszország inkább prioritási zónákra próbálja szabdalni az 50 milliós összlakosságú szovjet Közép-Ázsiát. Mint orosz elemzők rámutatnak, a régió belül formálódik egy külön orosz–kazah–üzbég hármas, s még tovább árnyalva a képet kirajzolódik, hogy Moszkva Kazahsztánt a távolabbi instabil közép-ázsiai területektől elválasztó biztonsági pufferként is kezeli.⁵

Az orosz politikai elit számára hagyományosan fontos – néha a gazdasági érdekekhez képest talán túlhangsúlyozott is – a közép-ázsiai térség biztonságpolitikai jelentősége. A szélsőséges iszlám nézetek terjedésének leginkább a Fergána-medence által szimbolizált problémája, ha nem is közvetlenül, de valóban komoly kihívás a régióval 7500 kilométer hosszan határos Oroszország számára is. Moszkvai szakértők úgy látják, mivel a jelenlegi *status quo* felbillenése e tekintetben a radikális irányzatoknak kedvezne, s a helyzet romlását hozná magával, így a Kreml inkább a

közép-ázsiai autoriter, ám világi rendszerek fennmaradásában érdekelt. Ebben csak megerősítették a Kirgizisztánban és Üzbegisztánban történtek. Mint azonban a Kremllel szemben kritikus Alekszej Malasenko megjegyzi, Moszkva hibát követ el, amikor csupán a régi generációra épít és nem foglalkozik az Oroszországra szimpátiával tekintő, benne modernizációs példát, a stabilitás garanciáját látó fiatal generációk kinevelésével. Ez, mint fogalmaz, rövidlátó és vesztes politika. Egybeesnek azonban a vélemények a tekintetben, hogy a fejlemények jövőbeni alakulásának negatív forgatókönyve, a térség destabilizálódása, problémák sorával szembesítené Moszkvát. Így például mindenképpen részt kellene vállalnia a konfliktusok rendezésében, nem beszélve a járulékos politikai és egyéb hatásokról. Mindez Oroszország számára komoly kiadással járna, s e tekintetben még a büdzsé számára kedvező magas energiaárak mellett sem nagyon tudná felvenni a versenyt egyes, a térségben szintén érintett országokkal. Mint orosz szakértők kiemelik, Moszkva elemi érdeke, s korántsem agresszív birodalmi szempont a közép-ázsiai befolyás fenntartása, hiszen ha kivonulna e régióból, ami a jelen körülmények között lényegében elképzelhetetlen, vagy más erőközpontok erőteljes térnyerése következne be, az nem csupán gazdasági, hanem olyan biztonságpolitikai problémákat – az iszlám radikalizmus, ezzel a terrorizmus, a narkóbiznisz és a fegyverkereskedelem erősödése – is jelentene Oroszországra nézve, amilyenekkel az Észak-Kaukázusban szembesülni volt kénytelen. S mint Andrej Grozin fogalmaz, a csecsen probléma eltörpülne azok mellett a biztonságpolitikai kihívások mellett, amelyek egy negatív forgatókönyv esetén várnának Oroszországra. A szakértő ezzel kapcsolatban még megjegyzi, hogy a régió totalitárius rendszerei ugyan propagandaszempontokat is figyelembe véve festik fel az extrémizmus veszélyét, a probléma azonban ettől még nagyon komolyan létezik.⁶

A biskeki történések komoly hatással voltak Moszkva külpolitikai gondolkodásának megváltozására, meg kell azonban jegyezni, hogy a vezető orosz energetikai cégek, a Gazprom vagy a Lukoil 1991 óta jelen vannak a szénhidrogén tartalékok szempontjából fontos közép-ázsiai térségben. Aktivitásuk elsősorban Kazahsztánra, kisebb mértékben – bár Iszlám Karimov Andizsán utáni külpolitikai irányváltásával érezhetően felerősödve – Üzbegisztánra, valamint a türkmén gázprojektekre irányult. Mivel Tádzsikisztánban és Kirgizisztánban nincs olaj vagy gáz, e két ország nemcsak a diplomácia, de az üzleti szféra figyelmét is elkerülte. A térség szénhidrogén tartalékokon alapuló geoökonómiai jelentősége azonban csak az új orosz energetikai stratégia megjelenése után nőtt meg egyértelműen. A Gazprom és a Lukoil részt vesz a lelőhelyek feltárásában, s míg Kazahsztánban részesedése elmarad a nyugati vállalatok mögött, addig Üzbegisztán energetikai szektorában egyértelműen dominálnak az orosz üzleti körök. A türkménbasi első számú partnere szintén végig a Gazprom volt.

Oroszország kiemelt célja megszerezni az ellenőrzést a vezetékek felett, ami részben már sikerült is Kazahsztánban és Üzbegisztánban. Moszkvát különösen aggasztja, hogy a Nyugat az Egyesült Államokkal az élen egyelőre inkább geopolitikai, semmint üzleti megfontolásokból egyre határozottabban törekszik az Oroszországot elkerülő alternatív szállítási útvonalak megépítésére. Ilyen a Baku–Tbiliszi–Ceyhan olajvezeték, amely ugyan egyelőre nehezen tölthető, s a befektetett pénzt sem hozza vissza egyhamar, geopolitikai értelemben azonban csapás Oroszország számára. Hasonló elképzelés lenne a gázszférában a régóta tervezett, a kaszpi térségből Törökországon Európába vezető Nabucco, amely azeri, kazah, iráni s jobb híján orosz gázt szállítana. Egyéb problémái mellett a Baku–Tbiliszi–Ceyhan projekthez hasonlóan a Nabucco helyzetét szintén nehezíti, adott esetben a finanszírozását is kizárhatja, hogy nincs végpontja Közép-Ázsiában. A jelenlegi csatlakozási lehetőség a szállítás miatt drága és körülményes, így Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán számára megkönnyebbülés lenne a közvetlen kijutás a világpiacra. A Kaszpi-tenger alatt azonban addig senki nem fog vezetéket építeni, amíg a parti országok a felségvizek megosztásán vitáznak, nem beszélve arról, hogy ezzel kapcsolatban Moszkva egyre gyakrabban hangoztatja környezetvédelmi fenntartásait. Ennek hiányában pedig a Nabucconak egyelőre le kell mondania a kazah vagy türkmén mezőkön kitermelt gázzal. Oroszország számára e tervek is felértékelik tehát Közép-Ázsiát, s Moszkva egyértelműen abban érdekelt, hogy az itt felszínre hozott olaj vagy gáz alapvetően a hagyományos, északi útvonalakon jusson el az európai fogyasztókhoz. Ez ugyanis a komoly tranzitbevételen és a reexportból származó hasznon kívül a közép-ázsiai orosz politikai és gazdasági befolyás fontos eszközeinek kiesését jelentené. Oroszország monopolhelyzetét a közép-ázsiai energiapiacon a viszonylag kis áteresztőképességű kínai, iráni és török irányban haladó csövek még aligha rendítik meg, a transzkaspi vezetékek azonban súlyos csapás jelentenének erre nézve.⁷ Az ilyen tervek megvalósulása egyébként nemcsak Moszkva, hanem Peking régióbeli helyzetére is kihatással lenne.

Oroszország továbbra is a közép-ázsiai térségben hagyományosan domináns pozíciókkal rendelkező hatalom. A régióban kialakult viszonyok ismeretében biztosan állatható, hogy kizárólagos vezető szerepre sem Moszkva, sem a térséget szintén érdekszférájának tartó Peking, de az ambiciózus Washington sem tarthat igényt. A Közép-Ázsia jövőjét alapvetően befolyásoló külső faktor az Oroszország–Kína–Egyesült Államok háromszög, amelyen belül az erőviszonyok kiegyensúlyozottak, az alapkérdésekben pedig szemmel láthatóan létezik közöttük bizonyos konszenzus. Mindhárom hatalom érdekelt például a térség stabilitásában. Oroszország egyre tervezettebbé váló, bár még most is alapvetően a fejleményekre reagáló, és nem azokat megszabó közép-ázsiai politikáját alapvetően meghatározzák a biztonságpolitikai és a gazdasági szempontok. A régió körüli nagy geopolitikai játszma igazi tétje, hogy milyen mértékben lesz képes megőrizni Moszkva a szállítási útvonalak, ezen

keresztül az energiatartalékok feletti ellenőrzést, ami jelen esetben egyben a közép-ázsiai befolyás alapja. Oroszország láthatóan igyekszik megakadályozni az Egyesült Államok további erősödését az általa hagyományosan dominált térségben, ám nem akar és nem is képes teljes felelősséget vállalni Közép-Ázsia stabilitásáért és fejlődéséért. Kilépve a korábbi izolációból, az egész Közép-Keleten érvényesíteni kívánja érdekeit, ott akar lenni Irakban és a Perzsa-öböl más országaiban is, mint ahogy a lehetőségek szerint bizonyos mértékben energiaexportját is diverzifikálná Nyugatról Dél és Kelet felé. Erősítené a Sanghaji Együtműködés Szervezetét, ám semmiképpen sem érdeke, hogy e regionális együttműködés másik domináns tagja, Kína túlzottan rátelepedjen a térségre. Az erőegyensúlyt szem előtt tartva bizonyos mértékben még jól is jön Moszkvának az Egyesült Államok közép-ázsiai jelenléte. Oroszország, Kína és Amerika érdekei sok tekintetben ütköznek, mint ahogy eltérő módon is közelítenek e térséghez. Moszkva gyengéje, hogy lustaságból, kényelemből túlságosan a barátságra, a történelmi közösségre alapozott, és meglehetően későn nyúlt a gazdasági eszközökhöz. Sokszor még most sem elég pragmatikus. Az amerikai stratégiával ellentétben, politikai értelemben túl egysíkú, jobb híján túlzott mértékben épít az előregedő posztszovjet elitre. Ez akár vissza is üthet a térségben, egy megrázkódtatások nélkül aligha lezajló, elkerülhetetlenül közelgő elitváltáskor. Ez az attitűd Moszkva kezére játszott Andizsán után, ellene fordulhat viszont Karimov távozásakor. Kimondott előnye viszont Washingtonnal szemben, hogy gondolkodását nem bénítja a demokratikus messianizmus, s árnyaltabban látja és ismeri e társadalmak mozgatórugóit. Ennek köszönhetően tudta az üzbegisztáni, de részben a kirgizisztáni fejleményeket is a maga javára kamatoztatni, valamelyest módosítani az utóbbi években kialakult erőviszonyokon. A Washingtonnal történő összehasonlításban néha különösen feltűnő merevség Pekinggel párhuzamba állítva kimondottan rugalmas magatartásnak látszik. A Kreml még mindig jobban érzi a térség néha veszélyes bonyolultságát, míg a nem egyszer Moszkva régi hibáiba, így a tömbös megközelítésbe eső Kína talán fogékonyabb a régió dinamizmusára. Összességében a kiegyensúlyozott hatalmi helyzet ellenére is elmondható, hogy Moszkva az elmúlt 15 évben elveszítette a közép-ázsiai elitekért folytatott harcot. Mindez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy Amerika, Kína vagy az Európai Unió e tekintetben jobb helyzetben lenne. Annál is inkább, mert Washington, Brüsszel vagy Peking számára Közép-Ázsiában nem a helyi elitek esze és szíve, hanem kizárólag olaja és gáza a fontos.

Jegyzetek

¹ Beszélgetés Andrej Grozinnal, a Független Államok Közösségével foglalkozó moszkvai intézet Közép-Ázsia és Kazahsztán osztályának vezetőjével.

A szakértő az Európai Unió esetlegesen növekvő térségbeli aktivitásának következményeiről elmondta, ez esetben számolnia kell azzal is, hogy a közép-ázsiai pozíciók erősödése az Oroszországhoz fűződő viszony ezzel párhuzamos romlásával jár együtt, ami a jelenlegi helyzetben komoly problémákkal járna. Elsősorban azért, mert felgyorsítaná Moszkva energiaexportjának diverzifikálását. Ma a Kreml még inkább csak a nyomásgyakorlás eszközeként emlegeti a keleti irányú vezetéseket építését, de az Európai Unió megnövekvő és gyakorlati sikert hozó közép-ázsiai aktivitása válaszlépésekre, energiapolitikájának teljes felülvizsgálatára kényszerítené Moszkvát, s ez érzékenyen érinthetné az unió energiabiztonságát is. Az energiatartalékok biztosítására tett agresszív amerikai és kínai erőfeszítéseket nézve, Brüsszelnak igazából csak Oroszország közép-európai pozícióinak gyengítésére lenne esélye, ami Moszkvát immár szükségszerűen fordítaná Peking felé.

- ² Szergej Karaganov O Rissziji, SzSA i Centralnoj Azii. In. Rosszijszkaja gazeta 2005. október 20. Az *Oroszország a globális politikában* című folyóirat szerkesztőbizottságának elnöke elemzésében megjegyzi, hogy Oroszország, Kína és Irán számára egyre világosabbá vált, hogy az Egyesült Államok hosszú távú céljainak kívánja alárendelni a közép-ázsiai katonai jelenlétet. Az ez elleni tiltakozás egyik látványos jele, hogy a korábban létrehozott Sanghaji Együttműködési Szervezet egyre határozottabban lépett fel az Egyesült Államok régióbeli ellensúlyaként, s a 2005 nyarán Asztanában tartott csúcsertekezletükön az afganisztáni helyzet stabilizálódására hivatkozva a közép-ázsiai katonai bázisok felszámolására szólították fel Washingtonot. Mint Karaganov figyelmeztet, Amerika térségbeli katonai jelenléte immár erőteljesen összefügg azzal, hogy a Fehér Ház maximálisan igyekszik elszigetelni és gyengíteni Iránt, ami Oroszországnak egyáltalán nem érdeke. Mindez világosan kifejeződött abban is, hogy Teherán legutóbb már megfigyelőként meghívták a „sanghajiak” csúcsertekezletére is.
- ³ Beszélgetés Andrej Grozinnal, a Független Államok Közösségével foglalkozó moszkvai intézet Közép-Ázsia és Kazahsztán osztályának vezetőjével, Alekszej Malasenkóval, a moszkvai Carnegie Központ, valamint Arkagyij Dubnovval, a Vremja Novosztijej napilap Közép-Ázsia szakértőjével.
- ⁴ A térség országainak katonai költségvetése 2007-ben átlagosan 48 %-kal nő, ezen belül például az ilyen célokra 1,22 milliárd dollárt költő Kazahsztán a tavalyihoz képest egyenesen megduplázta a keretét. Megkezdődött a hadsereg fegyverzetének intenzív megújítása, hadiflottát hoznak létre és az állománynak immár 70 %-a hivatásos. Ezt a növekedési tempót a FÁK-on belül abszolút értékben csupán Azerbajdzsán volt képes megközelíteni. Asztana számára azonban a gazdaság dinamikus bővülése miatt ez az abszolút szám is csupán a GDP 1,2 %-át jelenti. Jelentős összegeket költ védelmi kiadásokra, alapvetően az ország szociális, politikai helyzete miatt Üzbegisztán, ahol az abszolút szám idén 100 millió dollárral, 902, 4 millióra nő, ami a GDP 4,8 %-a. A harmadik helyen a régióban 37 %-os növekménnyel, 116 millió dolláros katonai büdzsével Türkmenisztán áll, ám ha a titkosított számokat is figyelembe vesszük, akkor Asgabat idén mintegy 5-600 millió dollárt költ védelmi kiadásokra. Mindezek mellett 52,2, illetve 40,4 millió dollárral eltörpül a tádzsik és a kirgiz katonai költségvetés, amely a GDP arányában 1,5%. Ebből is látszik, hogy Dusanbe és Biskek biztonságát jelentős mértékben alapozza a külföldi katonai jelenlétre. In.: www.ferghana.ru/article.php4859
- ⁵ Pavel Szvjatyenkov: Integrácija Szrednjej Áziji: mif ili realnoszty? APN-Kazahsztán 2006. 03.13. www.materik.ru/article.php14008
- ⁶ Alekszej Malasenko: Sztratyégija Rossziji v Centralnoj Áziji – Golosz Rossziji 2005. 11. 16.
- ⁶ Beszélgetés Andrej Grozinnal és Alekszej Malasenkóval.

- ⁷ Az Oroszországot megkerülő projektek láthatóan egyre jobban foglalkoztatják a nyugati politikusokat. Az amerikaiak biztosították a transzkaspi szállítás stratégiai pontján lévő Grúzia teljes lojalitását, keményen dolgoznak a források szempontjából kiemelt jelentőségű Azerbajdzsánon, míg a „déli energiafolyosó” terveinek másik kulcsországát, Kazahsztánt egyre jobban körüludvarolja Washington és Brüsszel is. Asztana olajára és gázára ugyanis az azeri és egyéb források mellett elengedhetetlen szükség van mind a Baku–Tbiliszi–Ceyhan, mind pedig a tervezett Nabucco rentábilis működtetéséhez. Jelenleg a közép-ázsiai gázt alapvetően a Gazprom által ellenőrzött, a bővítés után idén már évi 55 milliárd köbméteres kapacitású Közép-Ázsia-Centr és a Buhara–Ural vezetékeken szállítják Európába, s ez rövid távon mindenképpen így is marad. Azonban nemcsak Európa aktivizálódik a közép-ázsiai gázszektorban, hanem a keleti szomszédok is. A csekély, évi 8 milliárd köbméter kapacitású türkmén–iráni vezetéken kívül jelenleg Oroszországon át exportálja a közép-ázsiai ország hatalmas készletét. A tervek szerint 2009-ben nyitják meg a Türkmenisztán–Kína, később talán Japánig is elérő vezetékét, amelyen át Peking 30 éven át évi 30 milliárd köbméter gázt importálna Asgabattól. A szénhidrogénfüggő Kína láthatóan szintén a térség energetikai szektorában vált különösen aktívvá, elsősorban Kazahsztánban, kisebb részben pedig Üzbegisztánban, valamint Türkmenisztánban jelentek meg a kínai vállalatok, konkurenciát támasztva az orosz cégeknek, szélesebb értelemben pedig sértve Oroszország geopolitikai érdekeit. Másfél évtizede tervezik a transz-afgán útvonalat, ám a helyzet bizonytalansága miatt India és Pakisztán egyelőre inkább az iráni irányba kénytelen tájékozódni.